

«КУЛЬТУРНІ СПІЛЬНОСТІ» ЧИ «СПІЛЬНОСТІ АРХЕОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР»?

М. О. РИЧКОВ

У статті йдеться про вживання в археології термінів, що позначають людські спільності та території їх поширення, та їх неузгодженість з рівнями археологічного дослідження. Пропонується розділяти суто археологічну (джерелознавчу) та інтерпретаційну (історичну) класифікації з відповідною для них термінологією.

Поряд із суперечками навколо статусу та змісту поняття «археологічна культура» назріла нова тема для дискусії: проблема «спільностей» в археології. Археологи дедалі частіше вживають терміни зі словом «спільність». Ю. М. Захарук нещодавно відзначав, що поняття «спільність» в археології використовується іноді розширено і включає в себе поняття археологічної культури, а подеколи вживається і замість нього. Тому, робить висновок автор, гостро постає проблема визначення цих понять і обґрунтування їх змісту. Наголос робиться на такі поняття, як «історико-культурна спільність», «етнокультурна спільність» чи просто «спільність». Конче потрібно з'ясувати їх зв'язок із поняттям «археологічна культура»¹. Отже, хоча і з «археологічною культурою» питання ще остаточно не з'ясовано, вже виникає потреба узгодження його з іншими поняттями. Тому сподіваємось, що вирішення цього питання позитивно вплине на розв'язання проблеми власне археологічної культури.

Чому Ю. М. Захарук так загострив увагу на цих поняттях? Мабуть, тому, що був упевнений в їх тісному зв'язку з поняттям археологічної культури. Так воно і є, бо відомі приклади, коли археологічна культура з часом перетворювалась на ту чи іншу «спільність». Так було з ямною культурою, яку М. Я. Мерперт назвав ямною культурно-історичною областю², а далі її все частіше почали називати ямною культурно-історичною спільністю. Те ж саме було з катакомбною, зрубною та андронівською культурами.

Взагалі в археології, як і в етнографії, є дві групи термінів: ті, що включають в себе слово «спільність», й такі, що містять такі слова, як «область», «провінція», «зона» тощо. До них, як правило, додають слова «культура», «етнокультура», «культурно-історична» або «історико-культурна». Обидві ці групи термінів повинні позначати суттєво різні явища, як це іноді робиться в етнографії. Але в археології вони часом змішуються і використовуються як синоніми. Однак терміни першої групи повинні позначати будь-які спільності взагалі, тобто схожість тих чи інших характеристик, а другої — просторові рамки цих спільностей.

З термінів зі словом «спільність» частіше застосовуються три: «культурна спільність», «культурно-історична спільність» та «етнокультурна спільність». Серед термінів, що позначають просторові рамки спільностей, часто трапляються такі: «культурна область», «культурно-історична» або «історико-культурна» область, «етнокультурна область», а також «культурна провінція»,

«культурна» або «етнокультурна» зони. За даними праць, що проаналізував автор, можна скласти таблицю використання згаданих термінів (табл.).

Таблиця використання термінів культурних спільностей в археології

№№ пп	Автор	Рік	КС	КІС	ЕКС	К.обл.	КІО	ЕКО	К.пров.	К.зона
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Воеводський М. В.	1948				+			+	+
2.	Формозов О. О.	1951				+				
3.	Мерперт М. Я.	1957				+				
4.	Формозов О. О.	1959				+	+	+	+	+
5.	Генінг В. Ф.	1961	+			+				
6.	Мерперт М. Я.	1961	+				+			
7.	Третьяков П. М.	1962			+					
8.	Косарев М. Ф.	1965	+		+					
9.	Бадер М. О.	1965					+	+		+
10.	Даниленко В. М.	1969						+	+	+
11.	Генінг В. Ф.	1970			+					
12.	Титов В. С.	1970		+						
13.	Пряхін А. Д.	1971		+						
14.	Березанська С. С.	1972					+	+		
15.	Гуріна Н. М.	1973			+					
16.	Даниленко В. М.	1974					+	+		
17.	Косарев М. Ф.	1974	+			+	+		+	
18.	Пряхін А. Д.	1977		+			+			
19.	Борисковський П. І.	1984			+		+			+
20.	Потьомкіна Т. М.	1984					+	+		
21.	Горелик О. Ф.	1987					+		+	+
22.	Генінг В. Ф.	1988					+	+		
23.	Захарук Ю. М.	1988		+	+					
24.	Зданович Г. Б.	1988		+			+			
25.	Массон В. М.	1989	+	+	+					
26.	Бондарець О. В.	1990		+						

Умовні позначення: КС — культурна спільність; КІС — культурно-історична спільність; ЕКС — етнокультурна спільність; К.обл. — культурна область; КІО — культурно-історична область; ЕКО — етнокультурна область; К.пров. — культурна провінція; К.зона — культурна зона.

З таблиці видно, що в археології спершу ввели до обігу терміни просторового значення: «культурна область», «культурна провінція», «культурна зона». Термін «культурна область» частіше застосовувався до 70-х рр., потім зустрічався рідше. Очевидно це сталося через те, що введений до наукового обігу наприкінці 50-х рр. термін «культурно-історична область» поступово витісняв з наукових праць попередній і у 70-х рр. почав переважати. Термін «етнокультурна область» зустрічається значно рідше; так само як терміни «культурна провінція» та «культурна» або «етнокультурна» зони. За-

значимо, що два останні частіше використовуються спеціалістами з епохи каменю, де вилучення дрібніших регіонів культури ускладнюється. Всі терміни зі словом «область» застосовуються широким колом спеціалістів з різних епох.

Терміни, що позначають людські спільності, починають зустрічатися в працях археологів з 60-х рр. Спочатку це «культурна спільність», потім «етнокультурна спільність», і лише з 70-х рр. — «культурно-історична спільність» (табл.). Частина авторів застосовувала терміни першої, частина — другої групи, деякі користуються як тими, так і іншими. Причому, виходячи з текстів, можна припустити, що вони мають на увазі відповідність цих термінів один одному. Скажімо, «культурно-історична область» — це територія поширення «культурно-історичної спільності», «етнокультурна область» — територія поширення «етнокультурної спільності» й т. ін.

Таким чином, на три терміни зі словом «спільність» припадає як мінімум п'ять зі словами, що позначають територіальні рамки спільностей. Причому, лише три з них відповідають одне одному, а два інших (культурна провінція та культурна зона) такої відповідності не мають. Хоча, з другого боку, термін «культурна зона» відповідає господарській спільності, що у етнографів введено називати «господарсько-культурний тип». Останній в археології може відповідати і «культурній спільності». Взагалі в археології термін «культурна спільність» найзагальніший і йому тією чи іншою мірою можуть відповідати всі терміни просторового окреслення спільностей (рис. 1).

Якщо порівняти археологічні терміни з етнографічними, то можна простежити їх безпосередній зв'язок. Це твердження передусім стосується термінів, що позначають просторові рамки існування людських спільностей, таких як «культурна область» та «історико-культурна область». В етнографії вони з'явилися раніше, ніж в археології, але термін «історико-етнографічна область», що виник слідом за ними і мав той же зміст, так швидко усталився в етнографічній лексиці, що майже витіснив два перші. Археологи ж, навпаки, спочатку використовували термін «культурна область», поступово замінивши його на «історико-культурна» або «культурно-історична область». Причому, зміст позначеного поняття був той самий, що й «історико-етнографічна область» у етнографів. На цьому неодноразово наголошувалось у археологічних працях³. Та й взагалі, всю етнографічну класифікацію археологи вважали «історико-культурною»⁴.

Схема відповідності просторових термінів культурним спільностям

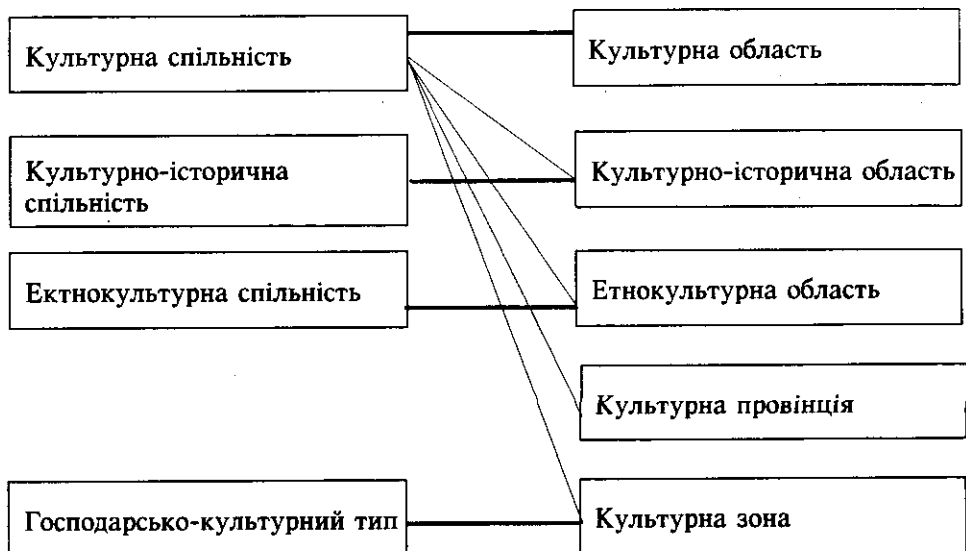

Рис. 1.

Щодо терміну «етнокультурна область», то він, як це не дивно, в етнології майже не застосовувався, і по праву може вважатися винаходом археологів. Чи не найпершим його використав О. О. Формозов⁵, позначивши ним територію, зайняту близькими за культурними рисами етносами внаслідок спорідненості походження⁶. Приблизно того самого змісту надавав цьому терміну і В. М. Даниленко, у якого можна знайти, з одного боку, натяки на спорідненість походження населення «етнокультурної області», що виникла, як він писав, внаслідок «філіації культури», тобто диференціації раніш існуючої інтегрованої єдності⁷. З іншого боку, він вважав, що «етнокультурна область» не передбачає етнічної однорідності її населення⁸. Частина археологів сприйняла тезу про єдність походження складових частин населення «етнокультурної області»⁹. Хоча у цілому ряду археологів терміни «етнокультурна область» та «історико-культурна область» по суті означають одне й те ж саме — це частини ойкумени, населення яких має культурно-побутові особливості¹⁰.

Незважаючи на те, що в археології існують вказані дві групи термінів, археологи часто не розділяють їх і використовують як синоніми. Так, М. Я. Мерперт, описуючи ямну культурну спільність, відзначає, що таку спільність не можна називати археологічною культурою, а краще називати «культурно-історичною областю»¹¹. Тим самим він підкреслював можливий пріоритет просторового значення цього терміну, бо йшлося головним чином про величезну територію, де були знайдені пам'ятки ямної культури.

В. Ф. Генінг свого часу відзначав, що поняття «культурна спільність» повинно включати широкі області, зайняті групами споріднених за походженням племен¹². Пізніше, після того, як в археологію було введено термін «етнокультурна спільність»¹³, В. Ф. Генінг спорідненість населення за походженням закріплює саме за цим терміном¹⁴. Такої ж думки дотримувалась і Н. М. Гуріна, яка вважала, що «етнокультурні спільності» відображають етнічні спільності, тобто спільності за походженням, а всі інші спільності не етнічні¹⁵. Надалі В. Ф. Генінг зовсім відмовився від терміну «етнокультурна спільність» в попередньому значенні, якого він йому надавав, мотивуючи це тим, що він має бути відображенням соціального організму, а не категорією археологічної класифікації. Такою категорією, на його думку, мало бути поняття «етнокультурна область»¹⁶. Подібне розмежування термінів для В. Ф. Генінга було принциповим, оскільки етнічною спільністю він вважав не спільність декількох етносів, а один етнос, представлений соціальним організмом¹⁷.

Г. Б. Зданович пропонував розуміння терміну «культурно-історична область» як відображення схожості матеріальних культур завдяки розвитку єдиних форм господарства та подібного навколишнього середовища, а термін «культурно-історична спільність» — як області, які займали споріднені за походженням племена¹⁸. Для Г. Б. Здановича «культурно-історична спільність» — це спільність людей у просторі й часі. Так, він включав до андронівської культурно-історичної спільності урало-казахстанського степу дві культури середньої бронзи — петровську та алакульську — і дві культури пізньої бронзи — фєдорівську та саргаринсько-олексіївську, а також пам'ятки бегазинського типу¹⁹. Ця спільність, на думку вченого, складалася на єдиній етнокультурній основі з включенням дрібних етнічних компонентів²⁰. Але ж виділення двох культур в «андроні» свідчить про протилежне — етнокультурна основа не була абсолютно єдиною. Тим більше, сам автор відзначав, що андронівська культура від самого початку її існування мала два різні райони: східний і західний²¹. На основі цього твердження можна припустити, що існували як мінімум два основні етнічні компоненти в її структурі. Отже, андронівська культура сформувалась не на єдиній етнокультурній основі, а це, в свою чергу, суперечить даному автором визначенню «культурно-історичної спільності». Зауважимо, до речі, що Т. М. Потьомкіна теж вбачала в «андроні» два генетичні відгалуження²².

Тож можна констатувати, що як М. Я. Мерперт, так і В. Ф. Генінг та Г. Б. Зданович, називаючи «спільність» «областю», намагались тим самим надати поняттю змісту, який не тільки не відповідає терміну, а навіть супе-

речить йому. Сам підхід до такої його трансформації — надання не притаманного змісту — не можна схвалювати, оскільки поняття «спільність» та «область» різні й ототожнювати їх не можна. Будь-яка спільність може бути поширена на території певної області, тобто область — це просторові рамки, що окреслюють ту чи іншу спільність та й годі. Надавати ж цьому терміну іншого змісту недоцільно.

Мова науки має бути логічною, стислою і в той же час зрозумілою. Для цього необхідно суворо підходити до застосування понять і термінів, що складають основу будь-якої наукової мови. Наукове поняття повинно відображати суттєві й необхідні ознаки, а наукові терміни мають окреслювати ці поняття словами. Терміни повинні точно відбивати суть поняття і його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери²³. Тільки відповідність визначених термінів певним поняттям може дійсно сприяти досягненню взаєморозуміння між вченими, тільки тоді вони матимуть єдину наукову мову.

У нашому випадку такого порозуміння немає, бо науковці часто досить свавільно поведуться з термінами — або переробляють їх, або надають іншого значення. Так, наприклад, відомо, що етнографи ще в 50-і роки зосередили увагу на терміні «історико-етнографічна область»²⁴, який відтоді міцно утвердився в етнографічних працях. Однак цей термін запозичили й археологи, які спочатку вживали його в прямому значенні, а потім по аналогії залучили до обігу термін «культурно-історична область», надаючи поняттю, що він позначав, того ж самого змісту. Щодо терміну «етнокультурна область», який спочатку був близьким до терміну «історико-етнографічна область»²⁵, то з часом його було конкретизовано, а саме: ним почали позначати спорідненість населення за походженням²⁶. Таким чином, термін, якому спочатку було надано змісту, аналогічного з тим, що надавали етнографи, поступово змінив його на зовсім інший. Таке зміщення відбулось, мабуть, тому, що від початку вживання подібних термінів археологами їх використовували для позначення територій поширення подібних археологічних пам'яток.

Ще 1950 р. М. В. Воеводський та О. О. Формозов визначили територію споріднених племен (історичну спільність) як «культурну область»²⁷. І надалі О. О. Формозов провадив цю лінію, посилаючись на етнографів, що використовували термін «історико-етнографічна область». Подекуди він вживав термін «історико-етнографічна спільність» як ідентичний попередньому²⁸. Але, якщо спочатку «культурна область» позначала територію споріднених племен, то з часом ця теза начебто відпала, оскільки етнографи такого змісту в термін «історико-етнографічна область» не вкладали²⁹. Однак етнічний зміст терміну «культурна область» у О. О. Формозова залишився, цей термін означав наявність етнічної єдності³⁰, а значить, і спорідненості походження³¹. Тут можна помітити протиріччя, бо, за тим же О. О. Формозовим, «етнокультурна область» прирівнюється до «історико-етнографічної області» у етнографів, а останні позначають цим терміном не спорідненість походження, а лише єдність населення в результаті тривалих зв'язків та взаємовпливу³².

Зрозуміло, що археологічні джерела свідчать про існування в минулому «культурних спільностей» як спільностей людей, але акцент здебільшого робився на територіальні рамки поширення цих спільностей. Тому, мабуть, М. Я. Мерперт і дав їм назву «культурно-історичних областей». Цей термін і використовується нині багатьма археологами, хоча його часто замінюють терміном «культурно-історична спільність». Терміни зі словами «спільність» та «область» так переплелись в археології, що часом важко зрозуміти, говорять автори про спільність людей чи про територію, яку ця спільність займала. Хоча з іншого боку ясно, що за терміном «область» має закріплюватись його природний зміст: територіальний. Це добре показано у М. О. Бадера. На його думку, локальна культура (тобто, археологічна) — це усталена сукупність великої кількості дрібних культурних ознак, що протягом якогось часу притаманні групі пам'яток на обмеженій території. Культурна область — це територія близького розвитку, яка поєднує кілька локальних культур. Культурна провінція — це територія найзагальнішої схожості куль-

тури, що, як правило, простежується на дуже великих територіях протягом досить тривалого часу³³.

Існують різні думки щодо розуміння термінів зі словом «спільність». Деякі вчені, як уже зазначалося, вважали, що «етнокультурні спільності» — це спільності населення, спорідненого за походженням, а решту спільностей залишили в обсязі поняття «культурно-історичної області». Інші ж, навпаки, не вбачали будь-якої різниці при використанні цих термінів. Але все-таки виділення етнічного змісту в терміні «етнокультурна спільність» серед археологів переважало, бо саме етнічний аспект і надавав йому свого специфічного змісту, чим і відрізняв від терміну «культурна спільність»³⁴.

Термін «культурна спільність», хоча і досить загальний, але широко вживаний у значенні більш конкретних понять, таких як, скажімо, «культурно-історична спільність», що означало виникнення спільності в результаті тісних контактів між різними етносами. Тобто ці поняття іноді позначають обома цими термінами³⁵. Разом з тим, як зазначав М. Ф. Косарев, «культурна спільність» може бути об'єднанням споріднених і неспоріднених культур³⁶.

Термін «культурно-історична спільність» одним з перших використав В. С. Титов. Цю спільність він ототожнював з лінгвістичним комплексом³⁷. Згодом його використав і О. Д. Пряхін, який ставив знак рівняння між ним і терміном «культурно-історична область»³⁸. Так само ставились до цих термінів й інші дослідники³⁹. Г. Б. Зданович підкреслював, що вказана спільність може бути і на одній суцільній, і на роз'єднаних територіях, бо для її існування не обов'язкова присутність контактів між населенням. Але, з іншого боку, для її існування важливою є наявність тривалих генетичних зв'язків. Іншими словами, «культурно-історична спільність», за Г. Б. Здановичем, або виражена певною областю — спільною територією, або ні⁴⁰.

В. М. Массон відзначав, що «культурна спільність» та «культурно-історична спільність» різняться тим, що в останній закладено інтерпретаційний зміст⁴¹. О. В. Бондарець взагалі надає цьому поняттю універсального характеру, бо «культурно-історичні спільності» існують протягом майже всієї історії суспільства⁴². Важливою є думка автора про те, що «культурно-історичні спільності» в археології є спільністю археологічних культур на досить тривалому відрізку часу. З цього можна зробити висновок, що дане поняття суто археологічне і потребує подальшої інтерпретації, як і більшість археологічних понять.

Таким чином, виявляється, що досить важливим є питання про статус згаданих понять: чи є вони специфічно археологічними, класифікаційними, чи в них закладений інтерпретаційний зміст?

Слід зазначити, що більшість учених, які використовували терміни зі словом «спільність», як правило, вели дослідження на інтерпретаційному рівні. Так, В. С. Титов, використовуючи термін «культурно-історична спільність», мав на увазі «лінгвістичний комплекс», хоч згадував його, базуючись на аналізі спільності кераміки⁴³. Н. М. Гуріна проводила пряму паралель з етнографічними працями, оскільки головною метою свого дослідження вважала виявлення «етнічних спільностей»⁴⁴. Те ж можна сказати і про інших вчених, які вживали подібні терміни; коли займалися реконструкціями давніх людських суспільств, розглядаючи чи то етнічний, чи то соціально-економічний аспекти історії суспільства. Отже виходить, що дані терміни більшістю археологів використані на інтерпретаційному рівні дослідження.

Дослівно «інтерпретація» означає тлумачення, пояснення⁴⁵. Якщо розглянути вказані терміни з цієї позиції, то побачимо, що різні автори тлумачили їх неоднаково. То ж чи можливо вважати їх інтерпретаційними? Чим вони в цьому плані відрізняються від терміну «археологічна культура», що теж інтерпретується різними авторами по-різному? Вважати термін «культурно-історична спільність» інтерпретаційним лише тому, що він містить в собі слово «історична», як це вважає В. М. Массон, недоцільно. Та й взагалі, наявність цього слова в згаданих термінах уявляється зайвою, тому що будь-які людські спільності завжди історичні, оскільки іншими вони бути не можуть. Додавання цього слова до термінів, що позначають людські спільності або їх територіальні межі, не підвищує їх інформативності, тому від нього

можна взагалі відмовитися, як в математиці відмовляються від загального множника. Така «операція» тільки спростить термінологію без будь-якої шкоди для її змісту.

Майже те ж саме можна сказати про термін «етнокультурна спільність». Етимологічно його можна розшифрувати як спільність культур етносів. Та будь-яка людська спільність має складатися з представників одного чи декількох етносів. Тому кожному людську спільність можна назвати «етнокультурною». Її населення може різнитися за походженням, але все одно, якщо населення є людською спільністю, вона обов'язково має бути етнокультурною, бо в ній поєднуються культури різних етносів. Таким чином розділяти культурні спільності на «етнокультурні», що мають спільне походження, та культурно-історичні, що виникли внаслідок тісних контактів, немає сенсу, оскільки в першому і другому випадках сполучаються різні етноси. Отже, будь-яка людська спільність є одночасно й етнокультурною, тому що складається з носіїв етносів, й культурно-історичною, тому що виникає за історичних умов.

Що ж робити з вказаними термінами в археології, як позбавити її плутанини? Слід зауважити, що ця термінологічна «хвороба» в археологію перенесена з етнографії, де з подібною термінологією теж не все гаразд (досить, мабуть, тільки звернутися до терміну «господарчо-культурний тип», що вже був проаналізований в літературі)⁴⁶.

Зрештою, недоліки етнографічної термінології — то інша тема. Що ж до наших колег, то вони повинні мати власну термінологію згідно з своєю, археологічною класифікацією. Та поки що в археології успішно відбувається змішування рівнів дослідження: джерелознавчого та інтерпретаційного, що й позначилось на термінах. Якщо до «археологічної культури» застосовуються суто археологічні терміни, то на вищому археологічному рівні вони підмінюються дещо модернізованими етнографічними, що претендують на інтерпретаційність. Іншими словами, археологічна класифікація в нинішньому стані не доведена до логічного кінця, і тому хронологічно-територіальне поняття «археологічна культура» на вищому ієрархічному рівні замінюється на суто територіальні (зі словами: область, зона, провінція тощо) та на поняття, що означають певні об'єднання людей (зі словом спільність). У цьому виявляється неузгодженість з одним із основних понять археологічної науки — «археологічна культура», яке часом майже зовсім зникає (як це сталося з ямною культурою), а часом перетворюється на дрібнішу одиницю, залишившись складовою частиною поняття більш високого ієрархічного рангу (як це сталося з катакомбною культурою).

З точки зору археологічної джерелознавчої класифікації логічніше на більш високий ієрархічний рівень встановити не «культурну спільність», а «спільність археологічних культур» (САК). Тоді тричленна система так званої горизонтальної ієрархії, за В. М. Массоном⁴⁷, набуде свого закінченого логічного вигляду: локальний варіант археологічної культури — археологічна культура — спільність археологічних культур.

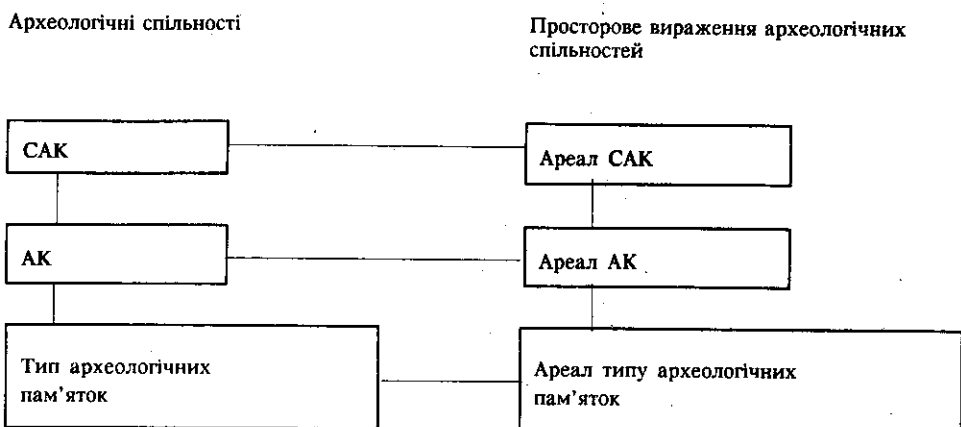
Для позначення території, яку така спільність займатиме, ніяких спеціальних термінів не потрібно, як це не було потрібним і для «археологічних культур». Аналогічно до терміну «ареал археологічної культури» побудовано й термін «ареал спільності археологічних культур» (рис. 2). Надалі, проводячи інтерпретацію археологічних феноменів, позначених певними термінами, залежно від конкретного завдання, необхідно використовувати зовсім інші терміни і поняття: етнос, субетнос, метаєтнос — якщо дослідження етнічного плану; плем'я, община, рід тощо — якщо дослідження соціально-економічного характеру і т. д. Такі ж терміни, як «область», «зона», «район», «провінція» і т. ін., можуть бути використані як синоніми до термінів «територія поширення», «ареал», у той же час конкретизуючи їх залежно від масштабів території, зайнятої тією чи іншою людською спільністю, як це заведено в інших науках, наприклад у географії⁴⁸.

Але ж «спільність археологічних культур» може існувати і на суцільній території, де населення перебуває в постійних контактах між собою, а може бути й розділеною в просторі. Спричинити існування такої спільності може

як схожість окремих груп населення внаслідок однакових або подібних природних умов і відповідних їм способів життя, так і спорідненість їх за походженням. Отже, «спільності археологічних культур» можуть бути контактними і неконтактними.

Таким чином, повинна існувати археологічна, джерелознавча класифікація з відповідними для неї поняттями і термінологією та інтерпретаційна (історична), що залежатиме від конкретного завдання історичної реконструкції. Про логічне завершення першої класифікації було сказано вище. Що ж до інтерпретаційних класифікацій, то це питання має стати темою іншої праці.

Ієрархія археологічних спільностей та їх просторове вираження

Примітка: АК — археологічна культура; САК — спільність археологічних культур.

Рис. 2.

Примітки:

¹ Захарук Ю. Н. Проблемные ситуации и научная критика // Проблемная ситуация в современной археологии.— К., 1988.— С. 25.

² Мерперт Н. Я. Энеолит степной полосы европейской части СССР // L'Europe a la fin de l'Age de la pierre. Actes du Symposium consacre aux problems du Neolithique Europeen.— Praha; 1961.— С. 161—175.

³ Формозов А. А. Древние историко-этнографические области европейской части СССР // СЭ.— 1958.— № 5.— С. 17—30; Гурина Н. Н. Некоторые общие вопросы изучения неолита лесной и лесостепной зоны европейской части СССР // МИА.— 1973.— №172.— С. 7—21.

⁴ Окладников А. П. Рецензия на книгу М. Г. Левина «Этническая антропология и проблемы этногенеза Дальнего Востока» // СЭ.— 1961.— № 1.— С. 295.

⁵ Формозов А. А. Этнокультурные области на территории европейской части СССР в каменном веке.— М., 1959.— С. 8, 23.

⁶ Формозов А. А. Проблемы этнокультурной истории каменного века на территории европейской части СССР.— М., 1977.— С. 32.

⁷ Даниленко В. Н. Неолит Украины.— К., 1969.— С. 149.

⁸ Даниленко В. Н. Энеолит Украины.— К., 1974.— С. 85.

⁹ Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине.— К., 1972.— С. 3; Генинг В. Ф. Этническая история Западного Приуралья на рубеже нашей эры.— М., 1988.— С. 216.

¹⁰ Борисковский П. И. Проблемы палеолитических культур, хозяйства и социального строя // Археология СССР: Палеолит.— М., 1984.— С. 349.

¹¹ Мерперт Н. Я. Древнейшие скотоводы Волжско-Уральского междуречья.— М., 1974.— С. 13.

¹² Генинг В. Ф. Проблемы изучения железного века Урала // ВАУ.— 1961.— Вып. 1.— С. 24.

- ¹³ Третьяков П. Н. Этногенетический процесс и археология // СА.— 1962.— № 4.— С. 6.
- ¹⁴ Генинг В. Ф. История населения Удмуртского Прикамья в пьяноборскую эпоху // ВАУ.— 1970.— Вып. 10.— С. 157.
- ¹⁵ Гурина Н. Н. Некоторые общие вопросы изучения неолита лесной и лесостепной зоны европейской части СССР // МИА.— 1973.— № 172.— С. 13.
- ¹⁶ Генинг В. Ф. Этническая история Западного Приуралья на рубеже нашей эры.— М., 1988.— С. 216.
- ¹⁷ Генинг В. Ф. Этнический процесс в первобытности.— Свердловск, 1970.— С. 21, 41.
- ¹⁸ Зданович Г. Б. Бронзовый век Урало-Казахстанских степей.— Свердловск, 1988.— С. 6.
- ¹⁹ Зданович Г. Б. Бронзовый век...— С. 7.
- ²⁰ Там же.— С. 8.
- ²¹ Там же.— С. 9.
- ²² Потемкина Т. М. Бронзовый век лесостепного Притоболья.— М., 1985.— С. 11.
- ²³ Большая советская энциклопедия.— М., 1975.— Т. 21.— С. 474.
- ²⁴ Левин М. Г., Чебоксаров Н. Н. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические области // СЭ.— 1955.— № 4.— С. 3—17.
- ²⁵ Формозов А. А. Проблемы этнокультурной истории...— С. 5, 6.
- ²⁶ Генинг В. Ф. Этническая история Западного Приуралья...— С. 216.
- ²⁷ Воеводский М. В., Формозов А. А. Стоянка Песочный Ров на реке Десне // КСИИМК.— 1950.— Вып. XXXV.— С. 52.
- ²⁸ Формозов А. А. Могут ли служить орудия каменного века этническим признаком? // СА.— 1957.— № 4.— 72.
- ²⁹ Формозов А. А. Древние историко-этнографические...— С. 17.
- ³⁰ Формозов А. А. Этнокультурные области...— С. 23.
- ³¹ Формозов А. А. Проблемы этнокультурной истории...— С. 32.
- ³² Левин М. Г., Чебоксаров Н. Н. Хозяйственно-культурные типы...— С. 10.
- ³³ Бадер Н. О. Историко-культурные области верхнепалеолитического и мезолитического времени в Восточном Средиземноморье: Автореф. дисс.... канд. ист. наук.— М., 1965.— С. 9, 10.
- ³⁴ Мессон В. М. Первые цивилизации.— Л., 1989.— С. 17.
- ³⁵ Косарев М. Ф. К проблеме западносибирской культурной общности // СА.— 1974.— №3.— С. 8.
- ³⁶ Косарев М. Ф. Бронзовый век Западной Сибири.— М., 1981.— С. 69, 86.
- ³⁷ Титов В. С. К вопросу о соотношении этно-лингвистических слоев и культурно-исторических общностей на юге Балканского полуострова // КСИИМК.— 1970.— № 128.— С. 39, 40.
- ³⁸ Пряхин А. Д. История населения восточноевропейской лесостепи во II — начале I тыс. до н. э. по данным археологии.— Воронеж, 1977.— С. 4.
- ³⁹ Див., например: Крайнов Д. А. Волосовская культура // Археология СССР. Эпоха бронзы лесной полосы СССР.— М., 1987.— С. 12.
- ⁴⁰ Зданович Г. Б. Бронзовый век...— С. 6.
- ⁴¹ Мессон В. М. Первые цивилизации...— С.
- ⁴² Бондарец О. В. К вопросу о культурно-исторических общностях // Проблемы исследования памятников археологии Северного Донца.— Луганск, 1990.— С. 4.
- ⁴³ Титов В. С. К вопросу о соотношении этно-лингвистических слоев и культурно-исторических общностей на юге Балканского полуострова // КСИИМК.— 1970.— № 123.— С. 39—40.
- ⁴⁴ Гурина Н. Н. Некоторые общие вопросы...— С. 13.
- ⁴⁵ Большая советская энциклопедия.— 1975.— Т. 10.— С. 334.
- ⁴⁶ Балакин С. А. Концепция хозяйственно-культурного типа // Археология и методы исторических реконструкций.— К., 1985.
- ⁴⁷ Мессон В. М. Первые цивилизации...— С. 17.
- ⁴⁸ Большая советская энциклопедия.— 1975.— Т. 21.— С. 13.

«КУЛЬТУРНЫЕ ОБЩНОСТИ» ИЛИ «ОБЩНОСТИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ КУЛЬТУР»?

Статья посвящена проблеме употребляемых в археологии понятий, обозначающих разные общности населения. Поскольку проблема любого понятия неразрывно связана с терминами, его выражающими, в работе анализируются соответствующие термины, обозначающие как сами общности людей, так и территориальные рамки их распространения.

Проведенный анализ свидетельствует о том, что данные термины рядом ученых употребляются довольно произвольно. Часто одним и тем же терминам придается разное значение, так же как и разные термины наделяются одинаковым значением. Подобное положение в науке недопустимо, поскольку препятствует взаимопониманию исследователей, делает их научный язык трудным для восприятия.

Одним из центральных вопросов статьи является вопрос о статусе рассматриваемых понятий: являются ли они специфически археологическими или в них содержится интерпретационный смысл? Делается вывод о том, что употребляемые в археологии понятия и термины, обозначающие человеческие общности, свидетельствуют о смешении двух разных уровней исследования: источниковедческого (сугубо археологического) и интерпретационного (исторического). Предлагается разграничивать эти два уровня исследований и, соответственно им, использовать две разные классификации, каждая со своей терминологией.

N. A. Rychkov

«CULTURAL COMMUNITIES» OR «COMMUNITIES OF ARCHAEOLOGICAL CULTURES»?

The paper is devoted to the problem of conceptions used in archaeology for designation of different population communities. As the problem of any conception is inseparably linked with the terms expressing it, the respective terms designating both the very communities of people and territorial frames of their propagation are analyzed.

This analysis has confirmed that the mentioned terms are used by certain scientists at will. The same term is often given different meaning, as well as different terms are often allotted similar meaning. Such state is inadmissible in science, as it hinders mutual understanding of researchers making their scientific language difficult-to-grasp.

One of the central problems of the paper is a problem on the status of the considered conceptions: whether they are specifically archaeological ones or contain an interpretation sense? A conclusion is made that conceptions and terms used in archaeology to designate human communities testify to confusion of two different levels of the study: source-examination (a particularly archaeological) level and interpretation (historical) one. It is suggested to distinguish between these two levels and according to them to use two different classifications, each pertaining to its own terminology.

Одержано 02.04.1991